

MELÂMET

(ملامت)

Bir tasavvuf terimi;
III. (IX.) yüzyıldaHorasan bölgesinde ortaya çıkıp
daha sonra bütün İslâm dünyasında
yaygınlık kazanan tasavvuf anlayışı.

Sözlükte “kınamak, kötölemek, ayıplamak” gibi anlamlara gelen **melâmet** kelimesinin tasavvuf literatüründe bir terim, bir makam ve bir tasavvuf anlayışının adı olarak yaygın bir kullanım alanı bulunmaktadır. III. (IX.) yüzyılda Merv, Herat, Belh ve Nişâbur şehirlerini içine alan Horasan’da ortaya çıkıp özellikle Nişâbur’da yaygınlık kazanan ve etkisini günümüzde de sürdüren bu tasavvuf anlayışını benimseyenlere **ehl-i melâmet**, **melâmî**, **melâmetî**; bu akıma da Melâmetiyye, Melâmiyye (Melâmetîlik) denilmiştir. İlk dönem kaynaklarında dil bilgisi kurallarına aykırı olarak genellikle melâmetî ve melâmetiyye kelimelerinin kullanıldığı, Osmanlı devrinde ise Bayramiyye tarikatı mensuplarından bir gruba melâmî, tarikatlarına da Melâmiyye adı verildiği görülmektedir.

Melâmet konusu bir tasavvuf terimi ve tasavvuf akımı olarak birbiriyle bağlantılı olmakla birlikte iki ayrı düzlemde ele alınabilir. Melâmetin terim olarak kullanımı kökü olan **levm** kelimesinin geçtiği iki âyete (el-Mâide 5/54; el-Kıyâme 75/2) dayandırılmaktadır (aynı kökten türeyen kelimelerin yer aldığı diğer âyetler için bk. İbrâhim 14/22; el-İsrâ 17/29, 39; es-Sâffât 37/142; ez-Zâriyât 51/40; el-Kalem 68/30; el-Meâric 70/30). Bu âyetlerin, “Ey müminler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah yakında öyle bir topluluk getirecektir ki O onları sever, onlar da O’nu severler. Onlar müminlere karşı alçak gönlü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. Allah yolunda cihad ederler, kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu Allah’ın bir lutfudur, onu dilediğine verir. Allah’ın luftu geniştir. O her şeyi en iyi bilendir” anlamına gelen ilkinde (el-Mâide 5/54) müminler arasından çıkacak bir grubun özellikleri anlatılırken kullanılan, “Onlar kınayanın kınamasından korkmazlar” ifadesi melâmet teriminin içerdiği anlamı vurguladığı şeklinde yorumlanmış, ayrıca, “Allah onları, onlar da Allah’ı severler” şeklindeki ifadede hareketle melâmet ve muhabbet terimleri arasında ilişki kurulmuştur. Âyette geçen cihad kelimesi, Cenâb-ı Hak’ın kendisini kınayan nef-

si yemin ederek övdüğü diğer âyetle (el-Kıyâme 75/2) birlikte düşünülüp “nefise cihad” (mücadele) mânasında ele alındığında melâmet ve melâmetî terimlerinin kavramsal çerçevesi Allah tarafından sevilmek, Allah’ı sevmek, O’nun yolunda nefisle mücadele etmek ve bu mücadele sırasında kendisini kınayanların kınamasından korkmamak şeklinde belirlenmiş olmaktadır. Melâmet akımına dair ilk bilgileri veren Nişâburlu iki sûfî Hargûşî (ö. 406/1015) ve Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî’den (ö. 412/1021) ilkinin yukarıdaki birinci âyete vurgu yaptığı, diğerinin ise bu âyete bir işarette bulunmadığı, sadece ilk melâmetîlerden Hamdûn el-Kassâr’dan aktardığı bir sözde “kınayanın kınamasından korkmamak” ifadesinin geçtiği görülmektedir.

Nişâbur bölgesinden olmakla birlikte bu akımı benimsemeyen ve mensuplarına eleştiriler yönelten Hücûvî tasavvuf yolunun önde gelenlerinden bir kısmının melâmet yolunu tuttuğunu ve bu yolda halkın kınamasına mâruz kaldığını söyler. Hz. Peygamber’i misal göstererek kendisine vahiy gelmeden önce herkesin onu örnek bir şahsiyet olarak kabul ettiğini, ancak Cenâb-ı Hak tarafından dostluk tacı giydirilince halkın ona şair, mecnun, kâhin diye dil uzatıp kınamaya başladığını belirtip, “Onlar kınayanın kınamasından korkmazlar” ifadesinin geçtiği âyete atıfta bulunur. Allah’ın kendisine yönelenleri halka levmettiğini, fakat kınanan kişilerin kalplerini bu eleştirilerle meşgul olmaktan muhafaza ettiğini söyleyen Hücûvî’ye göre böylece Cenâb-ı Hak o kişileri başkalarını mülâhaza etmekten koruduğu gibi kendilerindeki güzellikleri görüp kibirlenme ve kendini beğenme âfetinden de korumuştur. Hücûvî, Allah’ın kendisinden razı olduğu kimselerden halkın razı olmadığını belirtir ve bu görüşünü meleklerin Âdem’i beğenmeyip, “Yâ rab, yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökcek birini mi yaratacaksın?” dediklerini haber veren âyetle (el-Bakara 2/30) destekler.

Terim anlamı kazanarak içeriğinin zenginleşmesi aynı adla anılan akımın doğuş ve gelişmesiyle paralellik arzeden melâmet konusu, bu akıma mensup olmayan bazı müelliflerce ortaya çıktığı dönem ve bölgeden bağımsız biçimde ele alınmıştır. Meselâ XIII. yüzyıl Kübrevî şeyhlerinden Necmeddîn-i Dâye, Hücûvî’nin temas ettiği âyeti zikrederek Hz. Âdem’in ilk melâmetî olduğunu söyler. *Sevânih* adlı ese-

rinin birinci bölümüne âyetteki, “Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler” ifadesiyle başlayan Ahmed el-Gazzâlî eserin dört, beş ve altıncı bölümlerinde melâmet konusunu muhabbetle ilişkilendirmiş, ancak Melâmetîlik’ten bağımsız olarak açıklamıştır. Ebû Saîd-i Ebû’l-Hayr’ın da konuyu aynı bağlamda ele aldığı görülmektedir (Muhammed b. Münvever, I, 287-288).

Melâmetin tasavvuf makamlarından bir makam olduğunu belirten ilk sûfî müellif Sülemî (*Derecâtü’s-sâlikîn*, s. 143) onun muhtevasına dair bilgi vermemiştir. Melâmet konusunu akımın ortaya çıktığı dönem ve bölgeden soyutlayarak bir tasavvuf makamı olarak temellendiren Muhyiddin İbnü’l-Arabî sâlikleri âbidler, sûfiler ve melâmetîler şeklinde üç gruba ayırır. Ona göre âbidlere zühd, takvâ ve nefsi kötü amellerden temizleme gibi davranışlar hâkimdir. Fakat onların haller, makamlar ve sırlar hakkında hiç bilgileri yoktur. Sûfiler, bütün fiillerin Allah’a ait olduğunu ve kendilerinin hiçbir fiile sahip bulunmadığını müşahade ederler. Ancak onların zühd, takvâ ve tevekkül konusunda âbidlerden bir farkı yoktur. Halka keramet göstermekten ve Allah katındaki derecelerini belirten hallerini izhar etmekten çekinmezler. Sûfilerin müridleri de kendileri gibi dava sahibi olduklarından kendilerini halktan üstün görürler.

İbnü’l-Arabî’ye göre sâliklerin en üst derecesinde bulunan melâmetîler Allah’ın kendisine yönelttiği ehlullahtan bir gruptur. Allah bir göz ilişir de kendisinden alıkoyma diye onları kıskançlıkla korumuştur. Onlar sadece Allah ile beraberdir, bir an bile O’na ibadetten geri kalmazlar. Rubûbiyet kalplerini istilâ ettiğinden dolayı riyâsete karşı bir istek duymazlar (*Fütûhât*, III, 45-46). İbnü’l-Arabî, “ümenâ” diye adlandırdığı melâmetîlerin bâtınlarındaki hali asla zâhirlerinde izhar etmediklerini, bu sebeple hallerine hiç kimsenin vâkıf olamayacağını ve eğer insanlar melâmetîlerin Allah katındaki değerini bilecek olsalardı onları ilâh edineceklerini söyleyerek onların kendilerini insanlardan gizlemelerinin sebebini açıklar. Ona göre belli bir coğrafya ve zaman diliminde de-ğil bütün zaman ve mekânlarda yaşayan, kendilerine has özellikleri olan, sayıları ortaya çıktıkları zamanın durumuna göre artıp eksilen melâmetîlerin vatani Horasan ve Nişâbur gibi bölge, pîrleri Melâmetîliğin kurucuları olarak tanınan Hamdûn el-Kassâr veya Ebû Hafs el-Haddâd de-

ğildir. Bununla birlikte İbnü'l-Arabî farklı dönem ve bölgelerde yaşayan Ebû Saîd el-Harrâz, Bâyezîd-i Bistâmî, Şiblî, Abdülkâdir-i Geylânî gibi isimlerin yanında diğer Nîşâburlu pîrleri melâmet makamına ulaşan velîler arasında zikretmiştir. Melâmet makamının Hz. Peygamber'in, "Sonra yakınlaştı ve sarktı, ok ile yay me-sabesi (kâbe kavseyn) gibi oldu" âyetinde (en-Necm 53/8-9) ifade edilen kurbîyet makamı olduğunu söyleyen İbnü'l-Arabî melâmet makamını makamların en üstünü kabul eder ve melâmetîlerin velâ-yetin en üst derecesinde olduklarını, bu makamın üstünde sadece nübüvvet ma-kamının bulunduğunu söyler (a.g.e., I, 235).

İbnü'l-Arabî bu görüşleriyle melâmet konusunu Hargûşî, Sülemî ve Hücvîrî gibi kendisinden önce gelen, Şehâbeddin Sühreverdi ve Abdurrahman-ı Câmî gibi çağdaşı olan veya kendisinden sonra ya-şayıp bu konuyu tarihî Melâmetîlik bağ-lamında ele alan sûfî müelliflerden ta-mamen farklı bir çerçevede değerlendirmiş-tir. Abdürrezzâk el-Kâşânî ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî melâmeti onun çizgisinde tanımlarken Rûzbihân-ı Bakî tasavvuf terim ve makamlarına dair *Meşrebü'l-ervâh* adlı eserinde melâmete yer ver-memiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "Melâmetiyye" md.; Sülemî, *er-Risâletü'l-Melâmetiyye* (nşr. Ebû'l-Alâ Afîfî, *el-Melâmetiyye ve's-şüfiyye ve ehlü'l-fütüvve* içinde), Kahire 1364/1945, s. 91; a.mlf., *Dere-câtü's-sâlikîn* (nşr. Süleyman Ateş, *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risaleleri* içinde), An-kara 1981, s. 143; Hargûşî, *Tehzîbü'l-esrâr* (haz. İrfan Gündüz, basılmamış doçentlik çalışması, 1990), İSAM Ktp., nr. 16.971, s. 25; Hücvîrî, *Keş-fü'l-mahcûb*, s. 68-69; a.e. (Uludağ), s. 143-145; Ahmed el-Gazzâlî, *Kitâb-ı Sevânih* (nşr. H. Ritter), İstanbul 1942, s. 4, 12-20; Muhammed b. Münver, *Esrârü'l-tevhîd* (nşr. Şefîi Kedkenî), Tahran 1366 hş., I, 287-288; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, I, 181, 235-236; II, 16, 20-22; III, 44-46; a.mlf., *İştîlâhâtü's-şüfiyye* (Dâvûd-i Kayserî, *Mu-kaddemât* içinde), Kayseri 1997, s. 75; Nec-meddin-i Dâye, *Mirşâdü'l-'ibâd* (nşr. M. Emîn Ri-yâhî), Tahran 1366 hş., s. 81; Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Le'tâ'ifu'l-'ilâm* (nşr. Saîd Abdülfettâh), Kahire 1996, s. 236; Ebû'l-Alâ Afîfî, *el-Melâmetiyye ve's-şüfiyye ve ehlü'l-fütüvve*, Kahire 1364/1945, s. 18-22; a.e. (trc. Ekrem Demirli, *İs-lâm Düşüncesi Üzerine Makaleler* içinde), İs-tanbul 2000, s. 144-146; *el-Mu'cemü's-şüfî*, s. 1003, 1004; M. Chodkiewicz, "Les malâmiya dans la doctrine d'Ibn Arabî", *Melâmis-Bay-râmîs*, İstanbul 1998, s. 15-24; Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetîlik*, İstanbul 2003, s. 162-165; Nasrullah Pürcevâdî, "Men-ba'î Kühn der Bâb-ı Melâmetiyyân-ı Nîşâbûr", *Ma'ârif*, XV/1-2, Tahran 1377 hş./1988, s. 4-6.

NİHAT AZAMAT

MELÂMÎYYE

(ملامیة)

Melâmet anlayışını benimseyenlerin oluşturduğu tasavvuf akımı ve tarikat.

XIX. yüzyıl sûfî müelliflerinden Harîrî-zâde Kemâleddin Efendi, tarikatlar ansik-lopedisi ve tasavvuf metinleri antolojisi niteliğindeki *Tibyânü vesâ'il-i'l-hakâ'ik* adlı eserinde "Melâmiyye" başlığı altında üç tarikattan bahsetmiş, tarikatlar önce-si dönemde III. (IX.) yüzyılda Horasan'da Süflîk'ten ayrı bir akım olarak ortaya çı-kıp IV (X) ve V. (XI.) yüzyıllar boyunca et-kili olduktan sonra VI. (XII.) yüzyıldan iti-baren tasavvufun tarikatlar şeklinde ör-gütlenmesi sürecinde bunların içinde bir neşve halinde varlığını sürdüren Melâme-tiyye'yi Hamdûn el-Kassâr'a (271/884) nis-betle bir tarikat olarak (Kassâriyye) de-ğerlendirmiş, ardından Ömer Dede Sikkî-nî'ye (ö. 880/1475) izâfe ettiği Bayramiyye tarikatının bir kolu olan Melâmiyye ile (Me-lâmiyye-i Bayramiyye) Muhammed Nûrî'l-Arabî'ye (ö. 1305/1888) nisbet ettiği Melâ-miyye (Melâmiyye-i Nûriyye) kolunu zikret-miştir. Harîrîzâde'nin tasnifinden hare-ket eden Sâdık Vîcdânî de *Tomar-ı Tu-ruk-ı Aliyye*'nin Melâmiyye'ye ayırdığı cildinde Melâmiyye'yi ilk, orta ve son de-vir Melâmîliği şeklinde üç bölümde ince-lemiş, Abdûlbaki Gölpinarlı da *Melâmî-lik* ve *Melâmîler* adlı eserinde bu üçlü tasnife uyarak konuyu ilk devre Melâmî-ler'i (Melâmetîler), ikinci devre Melâmî-ler'i (Bayramîler) ve üçüncü devre Melâ-mîler'i diye ele almıştır.

Melâmetiyye. Dini daha derin ve içten bir şekilde yaşama arzusunda olan zâhid-lerin III. (IX.) yüzyıldan itibaren Bağdat, Şam, Mısır ve Nîşâbur'da odaklaşmaya, dinî hayata dair iç yaşantılarını, kendile-rine has düşüncelerini yine kendilerine has terimlerle ifade etmeye başladıkları görülmektedir. Bu faaliyetler giderek bölgesel nitelikler kazanmaya başlamış ve o bölge zâhidlerine has görüşleri ve davranış biçimlerini yansıtan birer akım haline dönüşmüştür. Sûfî ve tasavvuf ke-limelerinin henüz yaygın biçimde kulla-nılmadığı tasavvuf müessesesinin kuru-luş aşamasını oluşturan bu dönemde, Bağdat merkez olmak üzere Irak'ta, İran'ın Horasan bölgesinde ve bu bölge-nin merkezi Nîşâbur'da gelişen iki zühhd akımı dikkati çekmektedir. IV. (X.) yüzyı-lın ikinci yarısından Nîşâbur'da yaşayan *Tehzîbü'l-esrâr* müellifi Hargûşî Irak

bölgesinde gelişen akıma Sûfiyye, Hora-sanlı zâhidlerin takip ettikleri yola ve akı-ma ise Melâmetiyye (Melâmetîlik, Melâmî-lik) adı verildiğini söyler.

Nîşâbur, Melâmetiyye akımının doğdu-ğu III. (IX.) yüzyılda Merv, Herat ve Belh ile birlikte Horasan bölgesinin dört büyük şehriden biri ve Abbâsiler'e bağlı olarak bölgeyi yöneten Tâhirîler hânedanının yö-netim merkeziydi. Çeşitli dinî akımların yaygın olduğu bu bölgede Melâmetîliğin ortaya çıkmasından önce İbrâhim b. Ed-hem, Abdullah b. Mübârek, Fudayl b. İyâz, Şâkik-ı Belhî, Hâtîm el-Esam gibi tanın-mış zâhidler yetişmişti. III. (IX.) yüzyılda Horasan'da mezhep taassubu ve dinî ça-tışmalar sebebiyle huzur bozulmuş, bu durum o döneme kadar refah içinde ya-şayan Nîşâbur'a da yansımıştır. Melâme-tîlik Nîşâbur'da Mâlikî, Zâhirî ve Hanbelî-ler'in azınlıkta olduğu, Hanefîler'le Şâfiî-ler arasında yoğun bir düşmanlığın ya-şandığı, Şîî gruplarıyla Kerrâmiyye men-supları, Mutatavvîa ile Hâricî bakiyeleri gibi bazı aşırı gruplar arasında çatışma-ların meydana geldiği bir ortamda zuhur etmiş ve IV. (X.) yüzyıldan itibaren İslâm dünyasının diğer bölgelerine de yayılmış-tır.

İlk dönem Melâmetiyye akımına temas eden ve temsilcileri hakkında bilgi veren sûfî tabakat kitaplarıyla diğer tasavvuf klasiklerinin ve bu akım üzerinde yapılan modern çalışmaların temel kaynağı, akı-mın önde gelen isimlerinden Ebû Osman el-Hîrî'nin talebesi Ebû Amr İsmâil b. Nuceyd'in torunu Nîşâburlu müellif Mu-hammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Risâletü'l-Melâmetiyye* adlı eseridir. Ancak ondan altı yıl önce vefat eden hemşehrisi Hargûşî'nin *Tehzîbü'l-esrâr*'ının üçüncü bölümünde Melâme-tiyye konusunda verdiği bilgiler Sülemî'n-in eserinin önceliğini tartışmalı kılmak-tadır. Arthur John Arberry ve Nasrullah Pürcevâdî *Tehzîbü'l-esrâr*'ın daha evvel yazılmış olduğu görüşündedir.

Hargûşî Melâmetîler'in önceleri "mah-zûnîn" diye anıldıklarını, Allah yolunda "kınayanın kınamasından korkmamanın" (el-Mâide 5/54) temel ilkeleri olması se-bebiyle halkın beğenisini kazanmak için dış görünüşlerini süslemeye, toplum ara-sında ayırt edilmelerini sağlayan bir gö-rünüşe sahip olmaya önem vermedikle-rini, gönül dünyalarını ve sırlarını beze-mek amacıyla Allah'a yönelidüklerini, hayrı gizleme ve şerri açığa vurmanın, Kade-riyye'nin havfı ve Mürcie'nin recâsı üzere olmanın temel özelliklerinden olduğunu,